

Lesprogramma Ze kwamen ons halen

- > Introductie
- > Les 1 De familie Rijper
- > Les 2 Bezoek aan Kamp Amersfoort
- > Les 3 Het einde van de oorlog en daarna

Introductie

Achtergrondinformatie over WO II, de situatie in Amersfoort en in Nederland in het laatste oorlogsjaar

- [Link naar tweedewereldoorlog.nl](https://www.tweedewereldoorlog.nl)
- [Link naar Canon van Nederland, tweede wereldoorlog](#)
- [Link naar Canon van Nederland, het laatste oorlogsjaar](#)
- [Link naar school tv, laatste jaar van de tweede wereldoorlog](#)
- [Link naar kampamersfoort.nl](https://www.kampamersfoort.nl)

De Rozentuin in Kamp Amersfoort. Op de achtergrond zie je een barak en een wachttoren. Collectienummer NMKA-2013-0278

Les 1 De familie Rijper

Introductiefilm Martine Letterie

[Klik hier](#) voor meer informatie over Martine Letterie.

Regels

Overal gelden regels: afspraken over hoe we met elkaar om (willen) gaan. Er zijn geschreven en ongeschreven regels, regels die in de wet zijn vastgelegd, maar ook zelfbedachte regels. Er zijn regels thuis, op school en in de klas. Er zijn regels in Nederland, in andere landen en ook bijvoorbeeld in Europa. Om zo goed mogelijk met elkaar te kunnen leven, spreken we af dat we ons aan deze regels houden.

- > Welke regels ken jij?
- > Wat is bij jullie thuis een vaste regel?
- > Welke regels zijn er op het schoolplein?
- > Wie kent een ongeschreven regel?
- > Aan welke regel houd je je (bijna) altijd?

De opdracht

Jullie maken een klassenleefregelboek of affiche.

Stel, jullie zijn samen de baas van de klas.

Welke regel moet wat jou betreft echt in dit boek of op een affiche? Iedereen mag één regel inleveren. Ook de leerkracht levert één regel in.

Je kiest tenslotte met elkaar welke regels er in jullie klassenleefregelboek komen. Daar mag je over nadenken en met elkaar over discussiëren.

Weet jij al een regel?

Schrijf die dan op een post-it en plak die op de daarvoor aangewezen plek.

Natuurlijk kun je je regel later nog veranderen of aanpassen.

Les 1 De familie Rijper

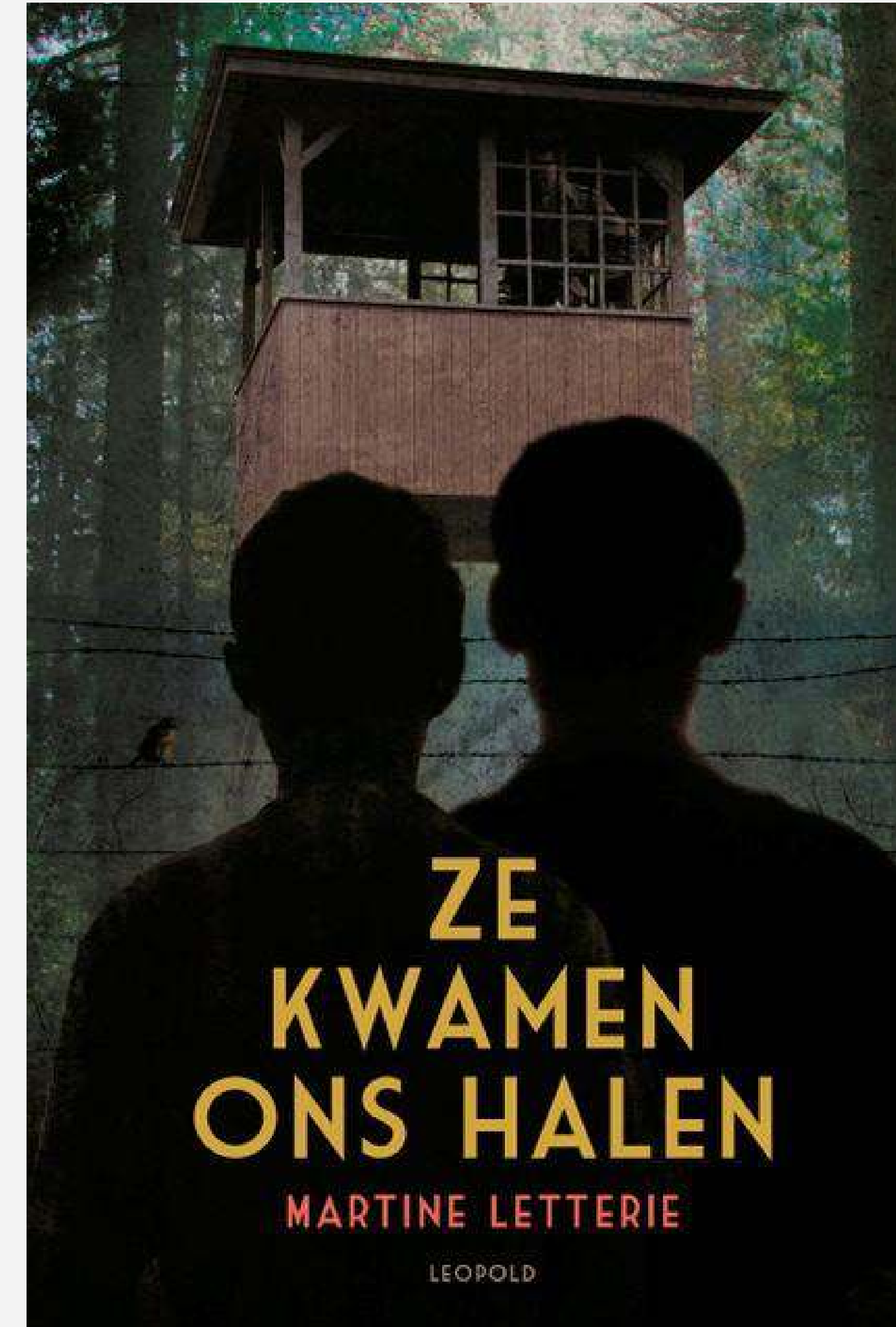
Het boek

De achterflap

De schuifdeuren gaan met een ruk open. Een man schreeuwt: 'Handen omhoog!'

16 november 1944. Op een koude, donkere oorlogsavond wordt er aangeklopt bij Henk en zijn familie. Een zacht klopje, dus ze verwachten iemand die ze kennen. Niets blijkt minder waar. Landwachters – helpers van de Duitsers – dringen het huis binnen. Henk, zijn vader en moeder en broers en zussen worden gearresteerd. Diep in de nacht worden ze naar Kamp Amersfoort gebracht en in verschillende cellen opgesloten. Al snel ontbreekt van de drie oudste jongens ieder spoor. Wat is er met hen gebeurd? Zien ze elkaar ooit nog terug?

In deze indringende jeugdroman beschrijft Martine Letterie het waargebeurde verhaal van de familie Rijoer die naar Kamp Amersfoort werd overgebracht.

Les 1 de familie Rijper

Je hebt zojuist kennis gemaakt met de familie Rijper.

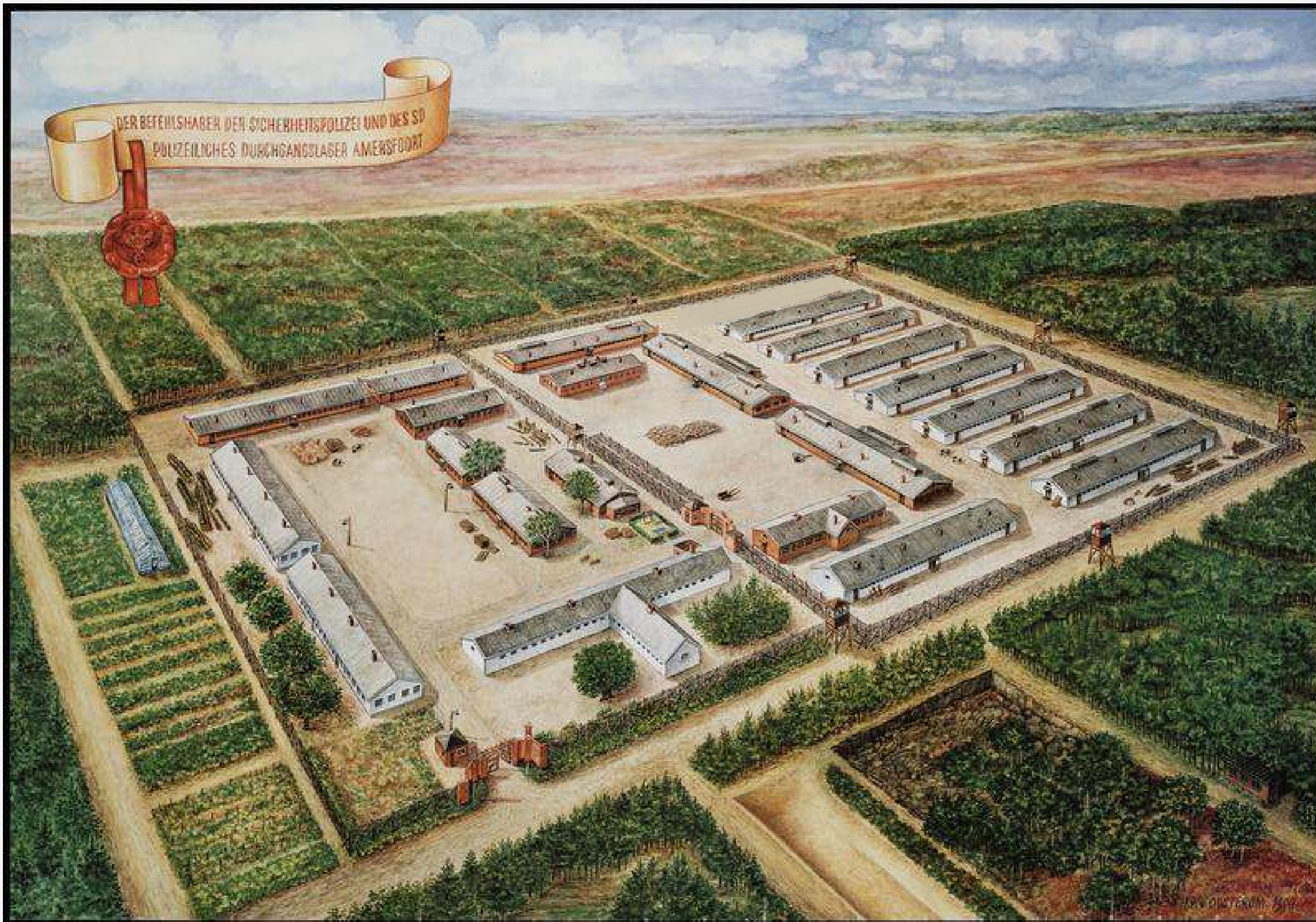
- > Wat is voor deze familie belangrijk?
- > Welke woorden zou je daar aan kunnen geven?
- > Herken je zulke momenten, thuis of bij anderen?

Vragen

- > Waar staan Henk en Johan op de foto?
- > Wat weet je over hen?

Les 2 bezoek aan Kamp Amersfoort

Plattegrond Kamp Amersfoort 1944

Tekenaar Gerhard Wanderscheck. Bewerkt door NMKA

Jullie hebben een bezoek gebracht aan Kamp Amersfoort

- Hoe vond je het om het kamp te bezoeken?
- Wat heeft indruk op je gemaakt?
- Wat heb je gezien of gehoord van de familie Rijper?
- Wat weet je nu van (gevangenen in) Kamp Amersfoort.

Bekijk als afsluiting het filmpje waarin Mien Rijper vertelt over de executie van haar broers.

Les 3 Het einde van de oorlog en daarna

Chronologisch overzicht data gevangen nemen tot de vrijlating of executie

Opgepakt op donderdag 16 november 1944

Thuis: Dominee Rijper, mevrouw Rijper, Mien, Jo, Trijnie, Henk, Theo, Johan.

Frans, Klaas en onderduiker Havédé worden dezelfde nacht (elders) opgepakt.

Gefusilleerd

Frans, Klaas, Havédé worden gefusilleerd 18 november op de schietbaan bij Kamp Amersfoort.

Dominee Rijper wordt gefusilleerd op 28 november 1944 op de Leusderheide.

Vrijgelaten

Theo en Henk worden vrijgelaten op 21 november 1944. Ze hebben vijf dagen gevangen gezeten.

Mevrouw Rijper en Jo, Mien, Trijnie worden op 23 januari 1945 vrijgelaten. Ze zaten ruim 2 maanden gevangen.

Johan wordt op 13 april 1944 vrijgelaten. Hij zat bijna 5 maanden gevangen.

Weer opgepakt

Dochter Jo werd op 15 februari 1945 voor de tweede maal gearresteerd en overgebracht naar de vrouwenafdeling van de gevangenis in Utrecht. Daar werd zij tot 29 april 1945 opgesloten in celnummer 160.

Vragen

- > Hoe lang heeft Johan in Kamp Amersfoort gezeten? En Henk?
- > En wat gebeurde er met de anderen uit de familie?

De oorlog is al een jaar voorbij. Maar toch voelt dat niet zo voor Johan. 'Voor hen was de oorlog pas begonnen', denkt hij.

- > Waarom denkt Johan dat?
- > Wat bedoelt hij daarmee?
- > Wat heeft het kamp met hen gedaan?

Les 3 Het einde van de oorlog en daarna

Opdracht: Regels zijn er altijd, maar wie bepaalt de regels?

- > Welke regels golden er in Kamp Amersfoort?
- > Welke regels waren er in het bezette Nederland?
- > Welke regels hanteert de familie Rijper?
- > Welke regel(s) hiervan vind je goed en welke niet?
- > Kun je uitleggen waarom?

En hoe zit dat met jullie eigen klassenregels?

- > Welke regel heb jij op de post-it geschreven
- > Klopt jouw regel nog?
- > Wil je iets veranderen, aanpassen of anders zeggen?

- > Lees de regels die er hangen.
- > Ben je het met alle regels eens?
- > Moet er misschien iets aangepast of anders gezegd?
- > Wil je nog een (extra) gezamenlijke regel toevoegen?

Uiteindelijk komt er van iedereen (van alle leerlingen en van de leerkracht) één regel in het klasse-leefregelboek.

Dit is het klasse-reglement waar de hele klas zich aan gaat houden.

Probeer het klasse-leefregelboek (of affiche) uit.

Werkt het niet goed? Pas dan de regels met elkaar aan.

Fragmentnummer 1, Amersfoort in 1944

Hoofdstuk 1, bladzijde 11

Ineens klinkt er jankend geloei. Oorverdovend golft het door zijn lijf. Er is niets anders meer dan dit geluid. Luchtalarm! In één sprong is hij over het lage tuinmuurtje naast hem en hij gooit zich onder een rododendronstruik. Hij ligt nog maar net met zijn neus in de aarde als hij een hand in zijn kraag voelt. 'Henk! Doe even normaal!' Mien trekt hem omhoog. 'We zijn al bijna thuis en daar zijn we veiliger dan hier. Denk je nou echt dat zo'n struik een bom kan tegenhouden?' Hoofdschuddend bekijkt ze hem. 'Je ziet er meteen niet meer uit. Stomkop!' Dan duwt ze hem de tuin uit, door het openstaande hekje.

Fragmentnummer 2, Amersfoort in 1944

Hoofdstuk 1, bladzijde 16

Sinds de ontploffing en het schieten zit de hele familie in de achterkamer. Niemand maakt meer grapjes over het luchtalarm. Alleen vader is boven gaan liggen. Hij kreeg een hoofdpijnaanval van het steeds weer terugkerende oorverdovende lawaai. Ondertussen zit Klaas eindeloos aan de knoppen van de radio te draaien. Zijn hoofd dicht tegen de luidspreker, om elk geluid zo goed mogelijk op te vangen. De schuifdeuren van de voorkamer zijn dicht, zodat niemand van buiten kan zien dat de radio op tafel staat. Anderhalf jaar geleden moesten alle radio's worden ingeleverd. Sindsdien is het gevaarlijk er een te hebben. Als de Duitsers dat weten, word je van huis gehaald. En of je dan nog terugkomt...

Fragmentnummer 3, Amersfoort in 1944

Hoofdstuk 2, bladzijde 20

Veel zeggen Johan en Theo niet tegen elkaar onderweg. Hoe kun je met elkaar praten alsof er niets aan de hand is, wanneer het aanhoudend dreunt in de verte? Het is alsof er iemand voortdurend op een grote trom slaat, maar het zijn de kanonnen die donderen. Daar wordt gevochten, volgens Klaas en Frans om Arnhem. Hoe zouden de gevechten gaan? Wordt Nederland nu eindelijk bevrijd, zoals radio Oranje belooft? Hoe zou hun leven er daarna uitzien? Johan probeert zich te herinneren hoe het voor de oorlog was, maar dat is alweer zo lang geleden...

Fragmentnummer 4, Amersfoort in 1944

Hoofdstuk 2, bladzijde 22

Moeder knikt langzaam. 'We gaan een moeilijke tijd in, jongens.' Ze tikt op de krant. 'Hierin staat een mededeling van de directeur van de gasfabriek.' Ze zucht, kijkt op en duwt haar bril recht. 'Nou ja, kort en duidelijk: we mogen alleen nog gas gebruiken van 7 tot 8 uur 's morgens, van 11 tot 1 uur 's middags en van 5 tot 7 uur 's avonds. Het gebruik van badgeisers, keukengeisers en gaskachels is absoluut verboden. En als je het wel doet, sluiten ze je gas af.' 'Laat eens kijken?' Johan schuift naast moeder aan tafel en trekt de krant naar zich toe. 'Geloof je me niet?' Moeder trekt haar wenkbrauwen op. 'Tuurlijk wel...' Johan probeert de boodschap tot zich door te laten dringen. 'Maar dit betekent... dat je geen warm water meer mag gebruiken en geen gas meer mag stoken, alleen om te koken?' Moeder zucht nog eens, nu heel diep. 'Ik ben bang dat dat waar is. En ook dat dit pas het begin is.'

Fragmentnummer 5, Amersfoort in 1944

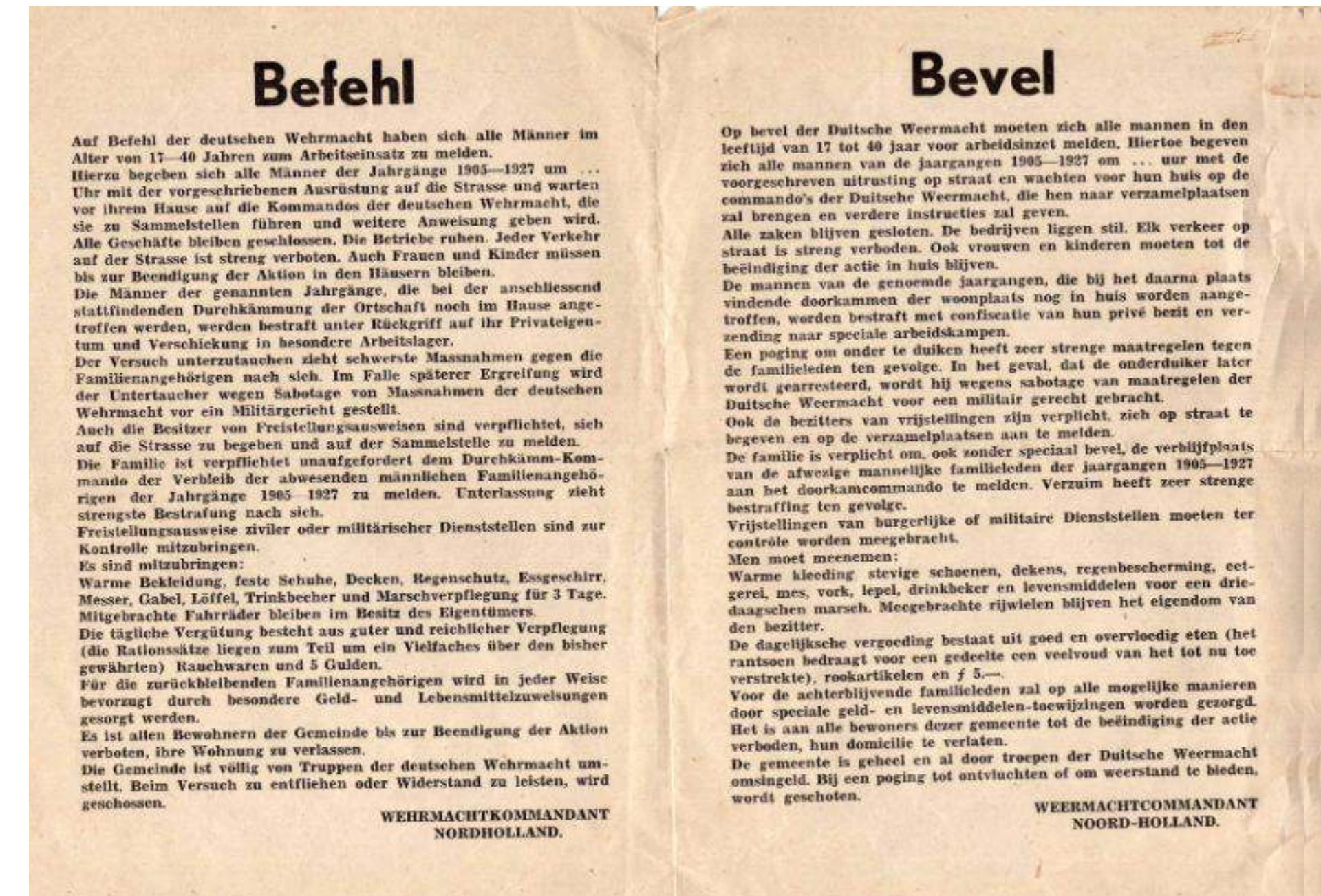
Hoofdstuk 4, bladzijde 40

Henk wacht tot de soldaten op een veilige afstand zijn en gaat naar het dichtstbijzijnde plakkaat. BEVEL, staat er met grote letters op. 'Alle mannen van 17 tot 40 jaar moeten zich melden voor de Arbeitseinsatz.' Wat!?! Zijn broers, Havédé! De bakker! Hij moet ze gaan waarschuwen! Dan haalt Henk diep adem. Goed nadenken nu, en niet in paniek raken. Niemand heeft er iets aan als hij maar met de helft van de informatie komt. Dus hij moet eerst weten wat er precies op dat plakkaat staat. Wat moeten de mannen van die leeftijd doen? Hij gaat dichterbij staan om het goed te kunnen lezen. 'Hiervoor moeten alle mannen van deze leeftijd na het ontvangen van dit bevel met de voorgeschreven uitrusting op straat gaan staan.'

Fragmentnummer 6, Amersfoort in 1944

Hoofdstuk 15, bladzijde 151

De handkar is zwaar van de houtblokken van de spar die Henk van meneer Koning heeft gekregen. Maar de gedachte aan moeders gezicht maakt alles goed. Wat zal ze opkijken als ze dit ziet! Henk zet het op een drafje. Het is koud, de zon staat laag en weerkaatst in het water van de Singel. Aan niets kun je zien dat het voorjaar wordt. Vorig jaar kon je hier misschien de knoppen aan de bomen zien, maar nu niet. Het is nog steeds winters. Dat komt ook omdat alle bomen in het Plantsoen de afgelopen winter zijn omgezaagd. Langs 't Laantje staan alleen nog maar boomstronken en dat ziet er treurig uit. Henk kijkt tijdens het lopen goed om zich heen. De paar houtblokken in de handkar zijn goud waard. Als iemand die ziet... De voortdurende kou en honger maakt het slechtste in de mensen los.

Bevel voor meldplicht Arbeitseinsatz. Collectienummer NMKA-2015-0051

Johan kan nauwelijks geloven dat dit echt gebeurt. Het is pikdonker, de maan is nergens te bekennen. Zonder de lantaarns van de Landwachters zouden ze geen hand voor ogen kunnen zien. Er is geen mens op straat, het is nacht en bovendien spertijd. Het tikken van vaders stok klinkt hard door de stilte. Een koude hand omsluit Johans hart. Niemand ziet hoe ze worden weggevoerd.

Deel 1 Oorlogsgeheimen 17 september 1944 – 13 oktober 1944

Hoofdstuk 1 Het begin van het einde. Amersfoort, 17 september 1944

Henk

‘Dat jij als eerste van de jongens thuis verkering hebt! Ons babybroertje...’ Johans stem klinkt plagerig. Met een ruk blijft Henk stilstaan en hij kijkt woest opzij naar zijn oudere broer. ‘Hoe kom je daar nou bij!’

Dan schiet zijn blik naar voren. Daar lopen hun broers en zussen intussen gewoon door, rustig pratend. Gelukkig, ze hebben niets gehoord. Henk haalt diep adem. Het ruikt al naar herfst, maar de lucht is stralend blauw en de zon schijnt alsof het zomer is. Johans ogen twinkelen. ‘Ik zag heus wel hoe je tijdens de dienst stiekem snoepjes gaf aan Janny Budding.’

‘Jij moet gewoon naar de dominee luisteren. Ik hoop voor jou dat je straks de laatste zin van de preek weet, als vader ernaar vraagt.’ Henks wangen gloeien en hij geeft Johan een harde duw. Johan struikelt en botst tegen hun zus Mien aan. Ze draait zich om en haalt meteen uit. Met haar vlakke hand raakt ze Johans wang.

‘Jij moet gewoon naar de dominee luisteren. Ik hoop voor jou dat je straks de laatste zin van de preek weet, als vader ernaar vraagt.’ Henks wangen gloeien en hij geeft Johan een harde duw. Johan struikelt en botst tegen hun zus Mien aan. Ze draait zich om en haalt meteen uit. Met haar vlakke hand raakt ze Johans wang.

‘Kunnen jullie je niet één keer gedragen op de zondag?’ Haar ogen spuwen vuur. ‘Zo ver is het niet lopen van de kerk naar huis. Laat ik het laatste stukje niets meer merken!’ Johan grijpt verbaasd naar zijn wang en in Henks buik kriebelt een opkomende lach.

Terwijl hij die probeert in te houden, knikt hij zo ernstig mogelijk en hij gluurt onopvallend naar Johan. Die trekt schuldbewust zijn stropdas recht en slaat zijn ogen neer, tot Mien hun haar rug toedraait.

‘Geintje!’ fluistert hij tegen Henk.

‘Weet ik toch,’ antwoordt Henk zacht. Op Johan kan hij nooit lang boos blijven. Zijn broer plaagt misschien, maar hij is altijd aardig voor iedereen. Mien heeft zich alweer bij de anderen aangesloten. Ze is hun oudere zus en degene die Henk en zijn broers eigenlijk opvoedt. Ze kan streng zijn, maar zij maken het haar vaak ook niet makkelijk. Dat weet Henk best. En hoe boos ze soms ook kan worden, ze is en blijft zijn lievelingszus. Ineens klinkt er jankend geloei. Oorverdovend golft het door zijn lijf. Er is niets anders meer dan dit geluid. Luchtalarm! In één sprong is hij over het lage tuinmuurtje naast hem en hij gooit zich onder een rododendronstruik. Hij ligt nog maar net met zijn neus in de aarde als hij een hand in zijn kraag voelt.

‘Henk! Doe even normaal!’ Mien trekt hem omhoog. ‘We zijn al bijna thuis en daar zijn we veiliger dan hier. Denk je nou echt dat zo’n struik een bom kan tegenhouden?’ Hoofdschuddend bekijkt ze hem. ‘Je ziet er meteen niet meer uit. Stomkop!’ Dan duwt ze hem de tuin uit, door het openstaande hekje.

De rest van de familie is doorgelopen en op een holletje halen Henk en Mien de anderen in. Dat is niet moeilijk. Vader kan nou eenmaal niet zo snel lopen en hij bepaalt het tempo. Uit het niets komen er twee vliegtuigen over, ze vliegen laag. Hun gebrom mengt zich met het luchtalarm. Mien legt haar handen op haar oren, maar Henk kijkt omhoog.

‘Engelse vliegtuigen!’ schreeuwt hij, maar zijn stem gaat verloren in het lawaai. Zijn lijf tintelt van spanning. Engelsen boven Amersfoort! Dit is het begin van het einde! Ze komen Nederland bevrijden!

Fragmentnummer 7, Over de familie

Hoofdstuk 1 bladzijde 12-13

Klaas is de oudste van de nog thuiswonende jongens. Hij is zeven jaar ouder dan Henk. Maar soms voelt het alsof ze honderd jaar schelen. Klaas werkt op een kantoor als procuratiehouder. Henk heeft geen idee wat dat precies inhoudt, maar het woord klinkt zoals zijn oudere broer is: volwassen, rustig en verstandig. 'We kunnen voor het eten nog mooi even zingen.' Vader trapt het orgel aan, knikt naar de kinderen en samen zetten ze in. Hij begint iedere week met hetzelfde lied. 'O stille Zondagmorgen,...

Dit is het mooiste moment van de week. Zonder rond te kijken weet hij precies wie er om hem heen zijn. Vader natuurlijk, met moeder naast hem. Ze is stuk kleiner, maar sterker en minder streng dan vader. Naast Henks grote broer Klaas staat hun zus Jo; ze is juf op een lagere school. Dan komt Mien, die hoofdverkoopster is in een warenhuis. Voor haar staan Trijntje en Frans. Zij werkt in de huishouding en hij op een kantoor. Dan zijn er nog Johan en Theo en hijzelf. En ze hebben ook nog een onderduiker, Henk van Dijk. Die noemen ze altijd Havédé om niet in de war te raken. Hij is net zo goed een broer als de anderen. De meesten van hen werken dus al, alleen Johan zit in het laatste jaar van de kweekschool en Theo in de derde klas van het gymnasium. Als het aan vader en moeder had gelegen was Henk ook naar het gymnasium gegaan, maar hij moet er niet aan denken. Achter de boeken, dat is niets voor hem. Sinds hij Janny kent, weet hij wat hij worden wil: bakker. Haar vader is dat ook.

Fragmentnummer 8, (Aanleiding tot) de arrestatie

Hoofdstuk 3 bladzijde 34-35

Johan krijgt het warm en knoopt zijn jas open. 'Het spijt me, ik weet niet wat u bedoelt. Mijn moeder heeft me gestuurd, met de vraag of...' De boerin slaat haar handen in elkaar. 'Jullie weten het nog helemaal niet? Wat hier gisteren gebeurd is... Het is echt afschuwelijk.' Ze zucht diep. De boer pakt nu ook een stoel en haalt zijn pijp tevoorschijn. Uit de la van de tafel pakt hij een zakje tabak en begint zijn pijp te stoppen. 'Heb je wel eens van notaris Frima gehoord? Het is een hoge NSB'er en hij is lid van de Provinciale Staten. Het schijnt nogal een harde te zijn. Mensen zijn door hem in het kamp beland, zeggen ze. Zijn twee zoons zijn bij de Landwacht.' Die naam zegt Johan wel wat, maar de boer wacht niet op zijn bevestiging. 'Die Frima was gisteren hier op bezoek bij de burgemeester. Dat is ook een NSB'er. Toen hij daar wegging, is hij blijkbaar gevolgd door een paar kerels van het verzet. Die hebben hem hier verderop doodgeschoten en begraven in een droge sloot. Maar zijn fiets en zijn pet hebben ze op de weg laten liggen. Iemand uit het dorp heeft die fiets zien liggen en de politie gewaarschuwd. Die hebben het lijk ontdekt. Vanochtend vroeg is er hier politie aan de deur geweest om te vragen wat wij wisten. Of we iets hadden gezien of gehoord. Natuurlijk niet.' 'En als we iets wisten, hadden we niets gezegd,' vult de boerin opstandig aan. 'Daar kan niets dan goeds van komen. Reken maar, dat er gejaagd gaat worden op het verzet hier in de buurt. Zouden die verzetsmensen daar wel aan gedacht hebben? Wie ze allemaal in gevaar brengen met zo'n actie?'

Fragmentnummer 9, De arrestatie

Hoofdstuk 6, bladzijde 61- 67

Dezelfde man schreeuwt opnieuw: 'Ik zei: handen omhoog!' Dan dringt het tot Johan door. Zijn mond wordt droog. Dit is geen grap. Dit is bittere ernst. Hij voelt hoe hetzelfde besef tot alle anderen doordringt. Niemand beweegt, niemand lacht meer. Ze kunnen geen kant meer op. Ze weten allemaal dat Piet een NSB'er is en bij de Landwacht zit. Ooit zat hij bij Klaas in de klas en ze waren zelfs vrienden, maar nu komt hij zijn vroegere vriend en zijn familie arresteren. (Blz 61)

Buiten klinkt het geluid van een vrachtauto die voor hun huis stilstaat. Deuren slaan, laarzen dreunen en de bel gaat. Lang en hard dit keer. Een van de Landwachters doet open en de laarzen marcheren door de gang. Twee mannen in een groen uniform lopen de kamer in. Eén blijft in de deuropening staan. Op zijn kepie ziet Johan een adelaar. Het teken van het onoverwinnelijke Duitse derde rijk. De nachtmerrie is nog niet afgelopen. (Blz 64)

Johan bevriest als hij ziet wat ze gevonden hebben. Een helm, een bajonet en twee koppelriemen. Allemaal van Duitse soldaten. Hoe zijn Klaas, Frans en Havédé daaraan gekomen? Als ze even later met zijn allen naar buiten gaan, kan Johan nauwelijks geloven dat dit echt gebeurt. Vader, moeder, Mien, Jo, Trijntje, Theo, Henk en hij midden in de nacht op straat, bewaakt door drie Landwachters. (Blz 67)

Fragmentnummer 10, Tocht van vrees en hoop

Hoofdstuk 5, bladzijde 50

Omdat hij een geluid hoort dat hij niet thuis kan brengen, kijkt hij op. Even blijft hij als bevroren staan. Duitsers! Ze lopen recht op hem af. Een secondelang twijfelt hij, dan loopt hij het grindpad op van het dichtstbijzijnde huis. Zo ontspannen mogelijk, alsof hij hier woont. Hij heeft geluk. Het huis ligt een stukje van de weg af en de heg is hoog. Hij doet een stap opzij, zodat hij achter de heg verdwijnt en onzichtbaar wordt voor iedereen die op straat loopt. Met bonzend hart hoort Henk hoe de Duitsers dichterbij komen en hij gluurt tussen de takken door. Nu kan hij pas goed zien voor wie hij zich verbergt: een groep mannen die door Duitse soldaten bewaakt wordt. En niet zo'n beetje ook. Zo te zien is er één soldaat per twee, drie gevangenen. Want dat zijn het. Gevangenen. Dat is meer dan duidelijk. Gewone mannen, sommige met hoeden op, andere hebben een pet of zijn blootshoofds. Ze hebben hun winterjassen aan, dragen koffers of tassen, een enkeling heeft een doos onder de arm. De meesten zijn ouder dan zijn broers, maar een stuk jonger dan zijn vader. Niemand praat. Het enige wat je hoort, zijn de laarzen van de soldaten en de voetstappen van de gevangenen. Het zachte dreunen klinkt dreigend als naderend onweer. Henk ziet één man met een Jodenster op, de rest heeft er geen. Daarom zijn ze dus niet opgepakt. Maar waarom dan wel?

Johan is getuige geweest van het grootste transport op 11 oktober 1944. Jaarlijks wordt dit herdacht, op 11 oktober om 18.00 uur door dezelfde route te lopen als de gevangenen destijds liepen. De Tocht van Hoop en Vrees start bij Nationaal Monument Kamp Amersfoort. Collectie NMKA

Fragmentnummer 11, Kamp Amersfoort, de binnenkomst

Hoofdstuk 7, bladzijde 73

Zodra Henk van de laadbak springt, wordt hij achter de anderen aangedreven, een gebouw in. Het gaat zo snel ineens, dat hij nauwelijks de kans heeft om iets van het kamp te zien. Bovendien is het nog steeds stikdonker, ondanks het zoeklicht dat over het kampterrein zwaait. In een felverlichte ruimte zit een man achter een bureau met een schrijfmachine. Alle andere bureaus zijn leeg. Henk zet een stapje opzij om de man te kunnen bekijken. Wat voor iemand werkt hier? Het moet een gevangene zijn, stelt Henk vast. Met zulke kleren gaat geen normaal mens over straat en er zit een nummer op zijn jasje genaaid. Het meest opvallend is zijn kaalgeschoren kop. Aan zijn slaperige gezicht te zien is hij speciaal voor hen uit bed gehaald. 'Ik ga u registreren,' zegt hij toonloos en hij draait een kaart in de schrijfmachine. 'U eerst.' Met een hoofdgebaar wenkt hij vader.

Fragmentnummer 12, Kamp Amersfoort, de bunker

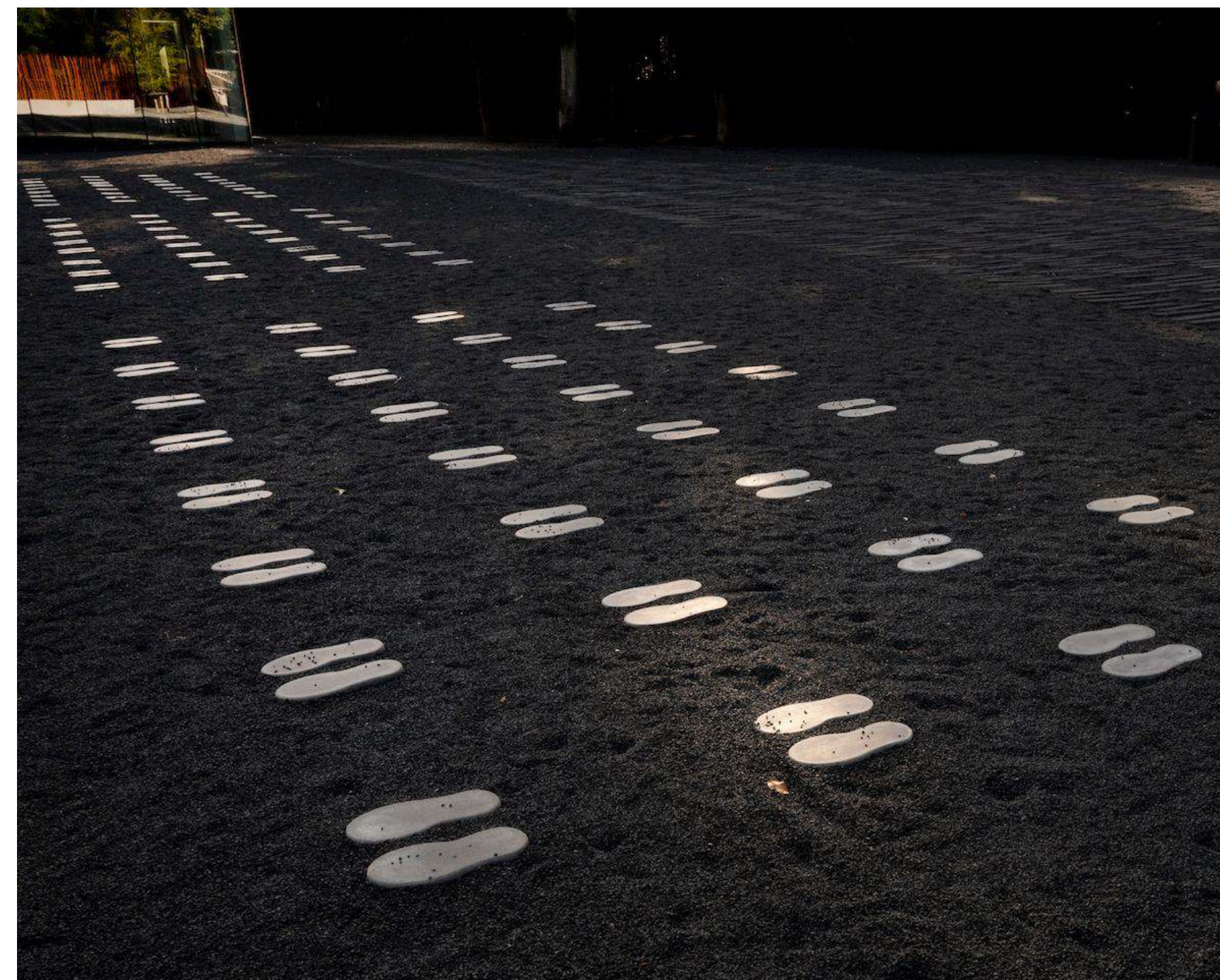
Hoofdstuk 7, bladzijde 75

Henk staat met zijn rug tegen de koude stenen muur geleund. Met zijn drieën in zo'n kleine ruimte, die bedoeld is voor één persoon... Hoe lang zitten ze hier nu? Je kunt hier niet eens naar buiten kijken. Het enige raampje zit daarvoor veel te hoog. Kijk nou naar vader. Die zit op de enige brits die er in de cel is en hij leest in zijn zakbijbel. 'Heb je het gehoord?' zegt hij. 'De bewakers noemen dit gebouw "de bunker". Hier zit je maar tijdelijk, tot ze weten of je schuldig bent.'

Fragmentnummer 13, Kamp Amersfoort, appèl

Hoofdstuk 9, bladzijde 89

Als buiten de klok luidt, gaat Johan overeind zitten. Niet lang daarna klinkt in de verte het dreunen van duizenden voeten. Het teken dat de dag weer is begonnen. De eerste keer dat hij de klok hoorde, dacht hij dat het een alarm was. Een waarschuwing voor de Duitsers dat hun vijand eraan kwam. Het begin van het einde! Nu hij hier al bijna zes weken zit, weet hij beter. Een van de bewakers is minder zwijgzaam dan de anderen en heeft er iets over losgelaten. De klok geeft drie keer per dag aan dat het tijd voor het appèl is. Dat geldt voor de gevangenen in het deel van het kamp dat ze het 'Lager' noemen. Ze moeten in looppas naar de appèlplaats om geteld te worden. Dat kan lang duren, want ze zijn met veel en er mag niet één gevangene ontbreken. Maar wat is het nut ervan? Net alsof iemand ooit zou kunnen ontsnappen. Dat is onmogelijk met al die bewakers, wachttorens, honden en overal prikkeldraad... Overdag moeten de gevangenen na het appèl aan het werk, maar vooral 's avonds doen de Duitsers uren over dat tellen. Al die tijd moeten de gevangenen doodstil staan. Het is treiteren, dat moet wel. Waarom gaat het anders zoveel langzamer 's avonds?

Symbolische appèlplaats Nationaal Monument Kamp Amersfoort. Foto van Bram Petraeus

Fragmentnummer 14, Kamp Amersfoort, kerstnacht

Hoofdstuk 11, bladzijde 116

Johan ligt op zijn rug in de cel. Geen eten, geen drinken, niet wassen, niet luchten... Hoe komt hij in vredesnaam de dag door? Hij heeft zijn gymoefeningen al gedaan, zijn Franse rijtjes al herhaald, gebeden... Hij doet zijn ogen dicht. Kon hij maar in slaap vallen en pas over twee dagen wakker worden. Dan wordt zijn cel ineens gevuld met engelenstemmen. Stille nacht, heilige nacht, tweestemmig. Johans ogen schieten vol tranen en hij gaat rechtop zitten. Het is Kerstmis, dat is waar ook. Nu hoort hij dat het de stemmen van Jo en Mien zijn. Zijn zussen zingen het ene lied na het andere. De stemmen van Jo en Mien klinken zo helder alsof ze naast hem in de cel staan. Hij is hier niet alleen, ze zijn hier samen. Zijn zussen zingen zichzelf vast moed in, maar hem ook. Ze zijn sterk, de Rijpers en ze laten zich niet klein krijgen, wat er ook gebeurt.

Fragmentnummer 15, Kamp Amersfoort, het nieuwjaarsappèl
Hoofdstuk 12, bladzijde 120

Als Johan door het hek komt, ziet hij voor het eerst de appèlplaats. Daar moeten de gevangenen zich drie keer per dag verzamelen als de klok luidt. Daarheen dreunen de voetstappen die hij elke dag hoort. Het is een groot rechthoekig plein, langs de ene rechthoek het prikkeldraad dat het 'Lager' scheidt van het deel van het kamp waar Johan vandaan komt, aan de andere zijden staan gebouwen en barakken. Halverwege het prikkeldraad staat een wachttoren, met daarop een bewaker. Die hangt met zijn armen op de leuning, als een voetbalsupporter die op een spannende wedstrijd wacht. Op het plein is de sneeuw zwarte modder geworden. Uit de barakken komen nog steeds gevangenen aangerend, kaalgeschoren magere mannen. Dan ziet hij hem. Kotalla. De kleine man komt uit een barak, een knuppel in zijn ene hand en in de andere een pistool, op zijn hielen een herdershond met blikkerende tanden. Met zijn knuppel slaat Kotalla de gevangenen voor zich uit. Van één raakt hij het hoofd hard. De man krimpt ineen; een bloeddruppel loopt langs het oor over zijn kale kop.

Fragmentnummer 16, Kamp Amersfoort, mevrouw van Overeem

Hoofdstuk 14, bladzijde 140-141

Verrast kijkt Johan om en er komt een niet al te grote vrouw aanlopen met een kleine zwarte hoed en een winterjas in dezelfde kleur. Ze draagt dikke kousen en stevige, lage schoenen. 'Ik loop even met u mee. Ik ben op weg naar de ziekenbarak. Even kijken hoe de toestand daar is.' Dan kijkt ze nieuwsgierig naar Johan. 'Is dit uw nieuwste aanwinst?' Boerma glimlacht. 'Dit is Johan Rijper, de zoon van dominee Rijper.' Hij zwijgt even. Het gezicht van de vrouw betreft onmiddellijk en ze kijkt Johan meewarig aan. Ze kent blijkbaar het verhaal over de executie van zijn vader. 'Johan zat tot nu toe in de bunker,' gaat Boerma verder. 'Maar hij is nu bij mij ingedeeld, in Block IV. Ik kan zijn hulp goed gebruiken.' Dan wendt hij zich naar Johan. 'Dit is mevrouw van Overeem. Ze is van het Rode Kruis. Zij heeft ervoor gezorgd dat de gevangenen elke week een voedselpakket krijgen.' 'Dank u wel, mevrouw!' Johan steekt zijn hand uit. 'Die voedselpakketten zijn onze redding.' Mevrouw van Overeem knikt vriendelijk, begint te lopen en knoopt een gesprek aan met Boerma.

Fragmentnummer 17, Kamp Amersfoort, de ziekenbarak

Hoofdstuk 14, bladzijde 143

Voor het bureau van dokter Boerma staat een lange rij. De gevangenen schuifelen een voor een naar voren, hun klompen over de houten vloer. De lucht is vochtig en het stinkt. Het heeft veel geregend de afgelopen tijd en alles lijkt doorweekt. Geen wonder dat zoveel gevangenen te ziek zijn om te werken. 'Wat zijn de klachten?' Dokter Boerma kijkt naar de gevangene voor hem. 'Ik eh...' De kale man zet zijn muts af, kijkt even naar Johan en die draait zich snel om. Hij kan de problemen van de gevangenen inmiddels wel dromen, maar dat weet die man niet. Misschien is hij hier nog niet zo lang. Hij fluistert iets. Boerma zegt weer: 'Norit, Johan.' Diarree dus. Johan vouwt de pillen weer in een stukje papier. Logisch dat je hier last van je darmen krijgt. Het eten is met de dag wateriger. Johan kan zich niet voorstellen dat daar nog op een of andere manier vitaminen in verdwaald zijn. 'Alstublieft.' Johan geeft de gevangene zijn medicijnen. Norit is ongeveer het enige wat ze nog kunnen voorschrijven, maar of het helpt...

Foto van de dokterskamer met dokter Boerma in Kamp Amersfoort.
Collectienummer NMKA-2013-0457.

Fragmentnummer 18, Na de oorlog

Hoofdstuk 18, bladzijde 176/177

Een jaar geleden dachten ze dat de oorlog bijna afgelopen was, maar wat hadden ze het mis gehad. Voor hen was de oorlog pas begonnen. Ze zijn veranderd, allemaal. Moet je nu de ernstige gezichten zien die afwachtend naar moeder kijken. 'Kinderen...' Moeder legt haar handen op elkaar. 'Zoals jullie weten, is het eten nog steeds op de bon. Tijdens de oorlog kregen we dubbele bonnen voor de jongens die in het verzet zaten. En die krijgen we nog steeds. Daar hebben we tot nu toe niets van gezegd. God weet hoezeer sommigen van jullie wat extra's nodig hadden.' Ze kijkt even naar Johan. 'Maar van nu af aan is dat afgelopen. Ik ga dat melden bij het distributiekantoor. Voortaan doen we alles weer zoals het hoort. Wat recht is, moet recht zijn, en wat krom is krom. We hebben in de oorlog geheimen gehad, gestolen en gelogen voor de goede zaak. Maar de oorlog is afgelopen. En van nu af aan houden we ons weer aan de regels waar we voor de oorlog ook mee leefden.' Het is alsof er meer lucht in Johans borstkas komt en zijn ogen vullen zich met tranen. Moeder geeft hem wat hij het hardste nodig heeft. Ze geeft de richting aan die hij en zijn broers en zussen moeten gaan. Snel veegt hij met de achterkant van zijn hand langs zijn ogen. Sinds hij in Kamp Amersfoort heeft gezeten is hij een jankerd geworden. 'Dat ga ik doen, moeder,' zegt hij dan. Theo en Henk knikken. Mien, Jo en Trijntje zeggen tegelijkertijd iets vergelijkbaars. Johan kan ze niet verstaan, omdat ze allemaal door elkaar heen praten. Maar hij weet dat ze hetzelfde bedoelen. 'Moeder,' zegt Jo dan. 'U weet dat mevrouw Levi bij wie ik op kamers woon, in de oorlog haar hele familie heeft verloren. Ze zei van de week: "Ik kan niet begrijpen hoe je moeder verder kan leven, als haar man en haar jongens dood zijn".' Moeder glimlacht en ze zegt: 'Ach kind. Weet je wat ik altijd heb gedacht? Het leven gaat door.'

Foto van Loes van Overeem. Collectie NKMA